

Werbőczy István *Hármaskönyve**

A magyarság történelme vérzivataros idejének, a mohácsi vész, az ország ketté, majd három részre szakadása előestéjének paradox alakjáról, a több mint négy és fél évszázada, 1541. október 13-án elhunyt Werbőczy Istvánról és fő művéről, a röviden csak *Hármaskönyvnek* (a „Tripartitum Opus Iuris Consuetudinarii Incltyi Regni Hungariae”) nevezett jogkönyvről szeretnék néhány gondolatot felvetni. Egy rendkívül ellentmondásos jogászról-jogtudósról, földbirtokosról, politikusról és nemcsak a magyar jogfejlődést, de a társadalmi környezetet is évszázadokra meghatározó művéről, amelyről egyfelől idézhetjük Csekey István szavait: „Nincs még egy magyar könyv, amely a Hármaskönyvhöz hasonló karriert futott volna be”; de másfelől Hóman Bálintot, aki szerint „a népet kettészakította, ez nagy vétke”. Nem kívánok igazságot tenni a két végletes álláspont között, s megfejtani sem próbálok az emberben rejlő ellentmondásokat, csupán erényeit és hibáit kísérelem meg röviden, a teljesség igénye nélkül számba venni.

Werbőczy tanulmányai felől nem tudunk biztosat, akkor járunk legközelebb az igazsághoz, ha úgy állítjuk, valamely hazai iskolában, talán Mátyás és Vitéz János által alapított „Academia Istropolitana”-n, Pozsonyban vagy a domonkosok jeles budai főiskoláján végezte tanulmányait. Az sem zárható ki, hogy a kor híres itáliai egyetemait is megjárta, talán Padovát és Bolognát. Az viszont bizonyos, hogy 1492 tavaszától fél esztendőn keresztül a krakkói egyetem hallgatója volt s valószínűleg itt akadhatott kezébe Raymundus mester római és kánonjogi jogkönyve, mely bizonyos tekintetben oly fontos ihletője Werbőczy *Hármaskönyvének*. Ezekben az iskolákban szerezte a magyar köznemeseknél oly ritka, görög-latin humanista műveltségét, német nyelvtudását, a bölcsészet és teológia ismeretét, jártasságát a római jogban, kánonjogban, és itt tehetett szert az oly híres, sikeres ékesszólására. Ez a műveltség és sokirányú tudása volt a záloga nagy ívű pályájának is, amely a nádorságig vezetett. Bírói pályáján is végigjár-

PETRIK BÉLA (1965) irodalomtörténész. Ügyvédként dolgozik.

* Elhangzott a Magyar sors – parasztsors című konferencián Budapesten, az Uránia Filmszínházban, 2014. szeptember 19-én.

ta a ranglétra fokait, 1525-ben elnyerte az ország egyik legnagyobb közjogi méltóságát, az első nagybírájának tisztjét. Ítélezett számtalan perben és jogvitában, szerevezve ezzel jutalmul számtalan birtokot és vagyont, Fraknoi Vilmos közel kétszáz adománybirtokról tud, s Werbőczy élete végéig gyarapította vagytonát, sokszor politikai és gyakorló jogászai kapcsolatait is felhasználva.

A *Hármaskönyv* születése korfordulóra esett – ahogy Bónis György fogalmazott: „a középkornak ősidőktől kezdve egyedül uralkodó jogforrása, a szokásjog trónját vesztette és helyébe lépett az újkor diadalmas ifjú óriása, a törvény”. Magyarország jogfejlődése azonban ekkor még korántsem tartott ezen a fokon, hiszen a szokásjog alkalmazása sem vált egységessé az országban. A szokásjogot ugyanis nemcsak a perben szemben álló felek, de maguk az ítélező bírák is különféleképpen értelmezték és alkalmazták. A korábbi összefoglalási kísérletek kudarcot vallottak, így a rendek újabb sürgetésére a király Werbőczynek, a Szapolyai Jánost támogató nemesség vezetőjének, jogtanácsosának adott megbízást e munka elvégzésére. Tízestendős gyűjtőmunka eredményeként megszületett könyvet végül is 1514-ben, éppen a Dózsa-féle parasztháború idején terjeszthette az országgyűlés és a király elé.

Werbőczy *Hármaskönyve* azon összefoglaló jogkönyvek sorába tartozik, amelyek, igaz valamivel korábban, szinte Európa valamennyi országában, kultúrkörében megszülettek, s amelyekben jogtudósok rögzítették az ország nemzeti joganyagát. A *Hármaskönyvet* elemző legtöbb szerző az angol Bracton művével tesz összehasonlítást, amely a Common Law rendszerét foglalta magába. Ahogy Bracton jogkönyve, úgy Werbőczy *Hármaskönyve* is tartalmaz római jogi elemeket: könyvének felosztása, részekre tagolása e hatást tükrözi. Mindez azonban, ahogy Bractonnál, nála sem eredményezte a római jog túlzott recepcióját, sokkal inkább jelentette a római jog fejlett jogi gondolkodásának a nemzeti és akkor igencsak feudális joganyagra való alkalmazását, amely ekképpen a jogi gondolkodás fejlődése előtt, mintsem megmerevedése előtt nyitott utat, ahogy Hajnik Imre fogalmazott: „...a római jogi gondolkodás segítségével Werbőczy éppen a hazai jog fejlesztését tette lehetővé a római jogi racionális értelmezési szabályok segítségével...”

„Nagy érdeme a *Hármaskönyv*nek, hogy a jog hazánkban magyar maradt, idegen, különösen a római jog, soha ki nem szorította, és hogy ő tette lehetségessé a magyar jog tudományos művelését. A nemzeti értéknek és irodalomnak egyik fontos, szépirodalmunk után talán legmagyarabb ága tehát Werbőczynek köszöni későbbi virágzását.” Hajnik Imre e summázó sorainál érdemes elidőznünk, hiszen számos olyan értékelő elemet találhatunk e két mondatában, amely a *Hármaskönyv* valódi jelentőségére irányíthatja figyelmünket. Hiszen azzal, hogy Werbőczy összefoglalta kora érvényes magyar szokásjogát, öt évszázad jogfejlődésének eredményét őrizte meg, megakadályozva a helyi, partikuláris vármegyei jogszolgáltatások kialakulását, az országos jogrendszer szétesését. Szász István szavaival élve, elkerülhetővé tette, hogy Magyarország is „az apró helyi szokásjogok sakktablájává” váljon. S az egység megtartása mel-

lett ugyanilyen fontos szerepet töltött be azzal, hogy tovább örökítette a magyar szokásjogot a mohácsi csatavesztés s az ország feldarabolása, évszázados idegen elnyomása idején. A művet értékelők szinte egyöntetűen gondviselésszerűnek ítélik, hogy Werbőczy munkája a török hódoltság előtt elkészült, s így jogrendszerünk alapelemei megmenekültek az enyészettől, az idegen megszállás évszázadai alatt a magyarság politikai fennmaradásának egyik zálogát jelentve. Werbőczy „Szent Korona tana” ugyanis nem más, mint egy elvont államfogalom, amely tanában találjuk meg elsőként – amely egyszerre jelentett államterületet, nemesi nemzetet és uralkodót, a magánjogi tételeken túl, a nemzet egységét – azt az alkotmányjogi tételt, miszerint minden nemes tagja a szent koronának, s ők a szabadon választott királyuk hatalma alatt, saját jogukon átruházott hatalma alatt állnak. Az egy és ugyanazon nemesség elve („una eademque nobilitas”) egyszerre fegyver a főnemesség ellen s a nemzetfogalom kiterjesztése azáltal, hogy nemesítéssel bárki e nemzet tagjává válhatott. E sajátos nemzeti szuverenitáselmélet tette lehetővé a nemesség számára, magyarként átvészelje az idegen hatalmak uralkodását, a király, az uralkodó nélküli királyság fennmaradását.

Hajnik Imre soraira emlékezve, a *Hármaskönyv* értékelésénél mindenképpen számba kell vennünk, hogy Werbőczy műve kimagasló jelentőségű a hazai magánjog tudományának terén is, korában az egyik első nagy tudományos alkotásnak kell tekintenünk, amely az ország tételes jogát nemcsak jogfilozófiai alapokra helyezte, de képes volt egy egységes világképbe is beilleszteni. Werbőczy egyaránt támaszkodott a középkori skolasztika tanításaira, a keresztény filozófusok, így különösen Aquinói Szent Tamás és Szent Ágoston műveire, miképpen a humanista individualizmusra. Művében számos helyen idézi Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás filozófiáját, azt a világképet, amely a jog létét és keletkezését is Isten léteire vezette vissza: „Az emberi törvényeknek ennél fogva az isteni törvényekből kell származniuk. Mert csak az oly köztársaságban lehet jó rend, mely az isteni törvény által szabályozott törvények szerint kormányoztatik. Ezért az isteni törvénnyel ellenkező törvény sem a nép helyeslése, sem a hosszan tartó szokás által sem válik érvényessé” – írta Werbőczy, azonban sokat merített azon felfogásokból is, amelyek a világi hatalom és az egyházi hatalom s így a politikának és jogfilozófiának a teológiától való elválását készítették elő. Világszemléletére a katolikus kereszténység éppoly meghatározó, mint humanista műveltsége. E kettősségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ő volt, aki 1521-ben a wormszi birodalmi gyűlésen ebédre invitálta Luther Mártont, hogy elveitől eltántoríthassa. A terjedő lutherizmus egyik fő ellensége Magyarországon, s ő az, aki oly keményen lépett fel a Luther-hívő német bányászokkal szemben, s az országgyűlés Luther-ellenes döntvényeinek fő szorgalmazója is. Ugyanakkor Werbőczy humanista műveltségű mecénás, aki Bécsben Janus Pannonius elégiáit kiadatta, s kiadójának nyomdáján keresztül, mely a korabeli Bécs humanistáinak kedvelt gyülekezőhelye volt, szoros kapcsolatot tartott e körökkel. Felvilágosult gondolkodására mi sem jellemzőbb, hogy mi-

után *Hármaskönyve* nem kapta meg a király szentesítő pecsétjét, s a vármegyéknek sem küldték meg azt, a nyilvánossághoz fordult. Tudta, hogy a szentesítésnél is többet jelent, ha könyvét kinyomtatja, mert így az megőrződik az utókor számára, s a törvényerőre emelés elmaradása ellenére is „élővé” válik. Werbőczy műve talán ennek (is) köszönhette halhatatlanságát, hogy neve a mai napig fennmaradt, s hogy munkája a török megszállás alatt nem merült feledésbe. Így annak ellenére, hogy *Hármaskönyv*éből Magyarországon nem vált törvény, 1588-tól 1791-ig törvények egész sora hivatkozott rá, sőt az 1635-ös XVIII. tc. kimondta, hogy a *Hármaskönyv*vel ellentétes rendelkezések érvénytelenek. Erdélyben pedig a XVII. század végén a törvények közé iktatták, így a Királyhágón túli területeken hivatalos, törvényerejű joggá vált.

Ami a *Hármaskönyv* előnye volt, az egyben a hátránya is. Hiszen azáltal, hogy az addig szinte teljesen áttekinthetetlen szokásjogot, főleg a nemesi magánjogot rendszerbe foglalta, nemcsak annak megőrzését és összefoglalását segítette elő, de elősegítette a magyar jogélet megmerevedését is. S bár a Dózsa-féle parasztháború leverését követően meghozott megtorló törvényeket nem köthetjük kizárólagosan Werbőczyhez, kétség kívül súlyosbította a parasztság helyzetét azzal, hogy a *Hármaskönyv*nek az országgyűléshez már beterjesztett szövegébe utólagosan – nyilván az elfogadás és a szentesítés érdekében – belevette a megtorló törvények paraszttellenes rendelkezéseit: így a jobbágyság röghöz kötését, az úrbéri terhek rögzítését, annak alsó határának megállapítását, az évi száz dénár földbér megfizetésének kötelezettségét, és az évi 52 nap munkaszolgáltatás, a robot terhét, a termékszolgáltatás kötelezettségét, kizárva a nemzet fogalmából a jobbágyságot.

Werbőczy közéleti, politikusi pályája, úgy tűnik, kudarcot vallott, eszményei, a nemzeti királyság megteremtésének gondolata, meghíúsultak. S munkáját is tekintették inkább a jogélet megmerevedését elősegítő alkotásának, mint annak, ami valójában: a XVI. század elejéig kialakult törvények és szokások gyűjteményének. Werbőczy hibájául rótták fel a rendiség megmerevedését, a jobbágyság örökös röghöz kötöttségét, pedig Werbőczy csupán II. Ulászló 1514-es dekrétumát foglalta *Hármaskönyvé*be, amely az egyik olyan rendelkezés volt, melyek a parasztság jogfosztását lehetővé tették. E tettét a túlbuzgósága, a szentesítés miatti igyekezete vagy egyszerűen jogászai pragmatizmusa, a tételes jog mennél teljesebbé tétele irányította, ma már nehezen dönthető el. Werbőczy és a *Hármaskönyv* hibájául róni fel a társadalmi modernizálódás sok évszázados elmaradását, a jogélet megmerevedését, talán túlzó álláspont, hiszen eszméi éppúgy a konzerválás, mint a reformtörekvések szolgálatába is állíthatók lettek volna. S hogy Werbőczy műve ezen az oldalon kevesebbet használhatott, sokkal inkább múltott azokon, akik benne a dogmát, ahogy Balás P. Elemér fogalmazott, a „bebalzszamozott múmiát tisztelték”, mint ő magán és művén.